

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 31.10.2019

Kabul Tarihi: 10.11.2019

TOKAT SANCAĞI'NDA İKİNCİ MEŞRUTİYET'E KARŞI TEPKİLER VE 1908 HOCA MEHMED EFENDİ HADİSESİ

Yavuz Selim KAYA*

Öz

Osmanlı Devleti'nin idari, mali ve askeri konularda çağdaşı olan Batılı devletler karşısında geri kaldığının anlaşılmasından sonra, devletin içerisinde bulunduğu durumdan kurtarılması için modernleşme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar çoğu zaman kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. Toplumun belirli bir kesimi tarafından tepki çeken yeniliklerden bir tanesi de ikinci kez Meşrutiyet yönetimine geçilmesidir. Tepki hareketlerinin içerisinde yer alan bazı din adamları yüzünden, bu hadiseler dini ayaklanmalar olarak algılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin payitahtında çıkan Kôr Ali, Abdulkadir Hocaların isyan etmeleri ve Derviş Vahdeti'nin ön planda olduğu 31 Mart Vakası gibi hadiseler İkinci Meşrutiyet'e karşı gösterilen tepkilerin başında gelmektedir. Yeni yönetim sistemine karşı Osmanlı Devleti'nin merkezinde meydana gelen isyanlar taşrayı da etkilemiştir. Bu çalışmada İkinci Meşrutiyet'e karşı olan isyanların Osmanlı Devleti'nin taşra bölgelerine yansımaları, Tokat Sancağı'nda gerçekleşen Hoca Mehmed Efendi hadisesi ve eski yönetim taraftarı olan eşrafın tepkileri gibi örneklerle irdelenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lider kadrosundan olan Bahaeddin Şakir'in evrakları, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden alınan belgeler ve hadisenin basına yansımalarından dolayı ilgili gazeteler bu çalışmanın ana kaynaklarını teşkil etmiştir.

Anahtar kelimeler: Meşrutiyet, Tokat, İrtica, İsyancılar, Modernleşme.

The Reactions Against Second Constitutional Monarchy In Tokat Sanjak And Case Of 1908 Hodja Mehmed Efendi Abstract

After the Ottoman Empire fell behind in comparison with the Western states that were contemporary in terms of administrative, financial, and military issues, the modernization efforts were made to recover the state from its current

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakın Çağ Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

position. These attempts were generally reacted by the public. One of the innovations reacted by a certain part of society is the transition to the Constitutional Monarchy. These events were perceived as religious riots because of some clergymen who are in the reaction movements. Events such as Kôr Ali, the riot caused by Abdulkadir Hodja, and the case of Derviş Vahdeti on March 31st were the main reactions against the Second Constitutional Monarchy. The riots taking place in the center of the Ottoman Empire against the new administration system also affected the provinces. In this study, the reflections of the Ottoman Empire against the Second Constitutional Monarchy on the provincial regions, the case of Hodja Mehmed Efendi in Tokat Sanjak, and the reactions of the pro-government notables were examined through the cases. Bahaeddin Sakir, one of the leading members of the İttihat and Terakki Committee, the documents of the Presidency Ottoman Archives, and the related newspapers were the main sources consulted in this study due to the reflection of the case to the press.

Keywords: Constitutional Monarchy, Tokat, Reactionism, Riots, Modernization.

Giriş

İkinci Meşrutiyet'in ilanı için çaba gösteren kadrolar, amaçlarının devleti parçalanmaktan kurtarmak, birlik ve beraberliği tesis etmek olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu yeni yönetim sistemine geçildikten sonra Osmanlı Devleti'nde içte ve dışta¹ birçok olumsuz hadiseler yaşanmıştır. Meşrutiyet'in yeniden yürürlüğe girmesi toplumun geniş kitleleri tarafından coşkuyla karşılanmış olmasına rağmen yeni rejimden rahatsızlık duyan belli çevreler aleyhte faaliyetlere girişmekten geri durmamışlardır. Nitekim ülke genelinde Meşrutiyet karşıtı hareketler ve ayaklanmalar baş göstermiştir. Bu hadiseler Osmanlı Devleti'nde yeni karşılaşılan bir durum değildir. Meşrutiyet öncesinde de birçok yenilik hareketi sırasında benzeri durumlar kendisini göstermiş ve yapılan yeniliklere karşı Osmanlı kamuoyunun en azından belli bir bölümünde rahatsızlık oluşturmuş ve karşı hareketlere girişmelerine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde eski düzeni koruma düşüncesi ilk kez 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sınırlarının daralması ve ekonomik düzenin bozulmasıyla gündeme gelmiştir. Bu dönemde yapılan ıslahat girişimleri Birinci Süleyman (Kanuni) dönemini devletin en ideal dönemi sayarak, devletin ancak bu ideal dönemdeki uygulamalara dönerek gücünü koruyacağını ve geliştireceğini varsaymıştır.² Gerçekten de Osmanlı Devleti'nde gerileme ve her alanda meydana

¹ İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Osmanlı Devleti'nde otorite boşluğu yaşanmıştır. Avusturya Macaristan İmparatorluğu bu boşluktan yararlanarak 5 Ekim 1908 günü Bosna-Hersek'i ilhak etmiştir. Bulgarlar da bu süreçte müstakil bir devlet kurmak için Avusturya Macaristan İmparatorluğu'na desteğini alarak harekete geçmiştir ve Bosna-Hersek'in ilhak edildiği tarihte bağımsız Bulgaristan Devleti ilan etmiştir. Bulgarların bağımsızlık ilan etmeleri ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhak etmesi Girit Adası'nı topraklarına katmak isteyen Yunanistan'ın cesaret alarak harekete geçmesine neden olmuştur. Yunanistan Girit Adası'nı 6 Ekim 1908 günü ilhak ettiğini ilan etmiştir, fakat bu kararında muvaffak olamamıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikada karşılaştığı sorunlar hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Yunus Emre Tekinsoy, "II. Meşrutiyet İttihat ve Terakki Dönemleri Dış Politika", *Türk Dış Politikası (1830-1989)*, Ed. Serkan Kekevi vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 277-282.

² Recep Önal, "Antropo-Teolojik Açından 'İrtica' ve 'Mürteci' Kavramları Üzerine Sosyo-Politik İçerikli Semantik Bir Yaklaşım", *Usul İslam Araştırmaları*, Cilt: 19, Sayı: 19, Haziran 2013, s. 119.

gelen bozulmalara karşı ilk ciddi tespitlerin yer aldığı ve birbirine yakın dönemde kaleme alındığı anlaşılan Koçi Bey Risalesi ve müellifi belli olmayan Kitab-ı Müstetab adlı eserlerde bu durum açıkça görülmektedir. Mezkur eserlerin her ikisinde de devletin gerileyişinin nedenleri ayrıntılarıyla izah edilmekte ve çözüm önerisi olarak “*Kanun-ı Kadim*”e³ dönüş tavsiye edilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti’nde meydana gelen gerilemeye karşı ilk ıslahat teşebbüslerinde dahi çözüm yöntemi olarak geriye dönüş öngörülmüştür.

Osmanlı ıslahat hareketlerinde Üçüncü Selim’le başlayan ve İkinci Mahmud döneminde kökleşen ıslahat anlayışı Tanzimat Fermanı’nın ilanıyla birlikte artık bir daha geri dönmek üzere yönünü Batı’ya doğrultacaktır. Ancak ıslahat anlayışında meydana gelen bu köklü değişim oldukça sancılı bir süreci de ihtiva etmektedir. Nitekim yeniliklerin karşısında mevcut düzenin devamından yana olan geniş bir kitle yer alacak ve yenilikleri engellemeye çalışacaktır. Bu açıdan Lale Devri’ni kapatan Patrona Halil, Üçüncü Selim ıslahatlarını hedef alan Kabakçı Mustafa ve benzer nitelikte⁴ yenilik karşıtı hadiseler İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra da kendisini göstermiş; meydana gelen ve bazı din adamlarının da içerisinde yer aldığı 31 Mart Vakası, Adana olayları ve Beşiktaş, Kumkapı hadiseleri gibi kalkışmalar Sultan Abdülhamid devrinin yönetim anlayışına dönülmesi için tertip edilmiş hareketlerdir. Meşrutiyet’in ilanından sonra meydana gelen bazı hadiselerde siyasi kazanım amacı güden bazı din adamlarının başı çekmesi, irticai faaliyetlerin dindarlıkla ilişkilendirilmesine neden olmuştur.⁵

1. Osmanlı Devleti’nin Meşrutiyet Yönetimine Geçiş Sürecine Kısa Bir Bakış

Osmanlı Devleti tarih sahnesine çıktığı zamandan 1876 yılının son çeyreğine kadar, ülke yönetiminde mutlak monarşiye ve merkezîyetçi bir yapıya dayanan yönetim anlayışını benimsemiştir. Bu yıldan itibaren mutlak monarşi yerine tercih edilen yönetim sistemi parlamenter monarşi olmuştur. Yeni sisteme Meşrutiyet adı verilmiştir. Meşrutiyet idaresine 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-ı Esasi ile geçilmiş ve ilk Osmanlı Parlamentosu kurulmuştur. Meşrutiyet idaresine geçişin sağlanmasında Yeni Osmanlılar⁶ adı verilen zümrenin siyasi hareketleri etkili olmuştur.⁷

³ “Kanun-ı Kadim” olarak nitelendirilen bu devre dönüş ilk dönem ıslahatçıları için temel kurtuluş yoludur. Nitekim Koçi Bey Risalesi ve Kitab-ı Müstetab incelendiğinde Osmanlı Devleti’nde meydana gelen bozulmalardan ayrıntılarıyla bahsedilmekte ve çözüm önerisi olarak kanun-ı kadime dönüş vurgusu görülecektir. Bahse konu kaynaklar için bkz. Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1972; Yaşar Yücel, *Kitab-ı Müstetab - Kitabı Mesalihi’l Müslimin ve Menafi’i’l Mü’minin - Hırzül’l Mülük*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

⁴ Şaban Sitembölükbaşı, “İrtica”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt: 22, Ankara 2000, s. 459.

⁵ Önal, “a.g.m.”, s. 117-118.

⁶ Yeni Osmanlılar, mevcut devlet yapısının 19. yüzyıldaki çağdaş ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde yeniden yapılandırılması için mücadele veren Tanzimat Dönemi aydınlarına verilen isimdir. Siyasi mücadelelerini Anayasa ilân edilmesi ve bir parlamento açılması üzerinde şekillendirmişlerdir. Kemal Beydilli, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 430-431; Yeni Osmanlılar ile ilgili daha çok bilgi edinmek için bkz.: Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Çev. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.

⁷ Yılmaz Kızıltan, “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, Ankara 2006, s. 251.

Osmanlı tahtında bulunan Sultan Abdülaziz (1861-1876), bir taraftan Fransız İhtilali sonrasındaki sürecin etkisinde gelişen ayrılıkçı isyanlarla uğraşırken diğer taraftan da ıslahat çalışmalarını sürdürmüştür. Bununla birlikte, ülke meselelerini çözümlenmekte ıslahatların takipçisi konumundaki Avrupalı devletlerden ve ülke içindeki aydın kesimden tepki toplamıştır. Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu güç durumdan Parlamenter Monarşi yönetimi ile kurtulacağı düşüncesinde olan Yeni Osmanlılar, Meşrutiyet ilanı için Sultan Abdülaziz'den istekte bulunmuşlardır. Padişahın olumlu cevap alamayan Meşrutiyet yanlıları Sultan Abdülaziz'i 30 Mayıs 1876 tarihinde bir askeri darbe ile tahttan indirmiştir.⁸

Sultan Abdülaziz'in hâl edilmesinden sonra Yeni Osmanlılar yakın ilişkilerinin bulunduğu Beşinci Murat'ı tahta çıkarmışlardır. Sultan Murat akli dengesinin yerinde olmaması sebebiyle 31 Ağustos 1876 tarihinde çok kısa süreli kaldığı saltanat makamından indirilmiştir. Yerine Yeni Osmanlılar ile irtibatlı bulunan bir diğer isim İkinci Abdülhamit tahta çıkmıştır.⁹

Sultan Abdülhamit'in tahtta çıkmasından kısa bir süre sonra Kanun-ı Esasi¹⁰ 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti Meşrutiyet rejimi ile idare edilmeye başlanmıştır.¹¹ Fakat ilan edilen Meşrutiyet çok uzun süreli olmamıştır. Sultan Abdülhamit, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın getirdiği olumsuz havayı bahane ederek ve Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesine¹² dayanarak Meşrutiyeti yürürlükten kaldırmıştır.¹³ Anayasal yönetimin ilk kez denendiği bu süreç daha sonra Birinci Meşrutiyet dönemi olarak adlandırılmıştır.

Meşrutiyet yönetiminin terk edilmesinden sonra geçen 30 yıl boyunca ülke içerisinde Sultan Abdülhamit ve yönetimine karşı muhalefet sürekli artış göstermiştir. Muhalefetin başını o tarihlerde gizli bir cemiyet olan İttihat ve Terakki Cemiyeti çekmiştir. Muhalefet orduda da kendisine yer bulmuştur.

⁸ Mustafa Ali Uysal, "23 Şubat 1880 Tarihli New York Herald Gazetesine Göre Abdülaziz Cinayetine Bir Bakış", *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 15, Haziran 2018, s. 47.

⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasal Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 594.

¹⁰ Sultan Hamit'in saltanat makamına gelmesinden sonra anayasa üzerinde çalışılmaya başlanılmıştır. Batılı devletlerin anayasalarından hazırlanan bir taslak metin İslami ve örfi geleneklere göre tadil edildikten sonra Padişaha sunulmuştur. Her ne kadar anayasa ile Padişahın otoritesi sınırlandırılmış olsa da Sultan Abdülhamit, kendi yetkilerinin birçoğunu muhafaza etmiştir. Kanun-ı Esasi, 24 Aralık 1876 tarihinde Sultan Abdülhamit tarafından yayınlanan bir Hattı Hümayun ile ilan edilmiştir. *1876 Tarihli Kanun-ı Esasi*, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1876.aspx>, (e.t. 10.09.2019).

¹¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994, s. 335.

¹² "Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde hükümeti seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idare-i örfiye) ilânına hakkı vardır. (İdare-i örfiye) kavanin ve nizamati mülkiyenin muvakkaten failinden ibaret olup (idare-i örfiye) tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır. Hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri idare-i zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanları memâliki mahrusai şahanedan ihraç ve teb'id etmek rûnhasran zatı hazireti padişahinin yedi iktidarındadır." Şeref Gözübüyük - Suna Kılı, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 41-42.

¹³ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 399.

Ordu içerisinde muhalefet en çok Makedonya¹⁴ bölgesinde konuşlanmış olan 3. Ordu'da yoğunlaşmıştır.¹⁵

Yeniden Meşrutiyet yönetimine geçilmesini isteyen muhalefet; baskıcı, sıkı rejimin sonlanmasını, vatanın kurtulması için tek şans olarak gördükleri ve askıya alınmış olan Meşrutiyetin iadesini talep eden bir ayaklanma başlatmıştır. Ayaklanma, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bünyesinde bulunan Makedonya'daki Üçüncü Orduya bağlı subayların öncülüğünde gerçekleşmiştir. Subayların harekete geçmesindeki en önemli sebep Reval Mülakatı¹⁶ olmuştur.¹⁷

Ayaklanma giderek büyümüş ve bölgede asker ve sivil zümrelerin katılımıyla yayılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce 23 Temmuz 1908 günü Manastır'da Meşrutiyet ilan edilmiştir. Manastır'ı çevresindeki diğer şehirler takip etmiştir. Sultan Abdülhamit ise ayaklanmanın ciddiyetini kavradıktan sonra 23 Temmuz günü Meşrutiyet'in yeniden yürürlüğe girdiğini ilan etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrutiyet dönemi başlamıştır.¹⁸

2. İkinci Meşrutiyet'in İlanına Karşı Oluşan Tepkiler

İkinci Meşrutiyet devrinin on yıllık kısa bir ömrü olmuştur. Fakat bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iç ve dış eksenli siyasi hadiseler, Türk tarihinin birçok devrinde yaşananlardan daha fazla iz bırakmıştır.¹⁹ Meşrutiyet'in ilanı ile beraber ortaya çıkan serbestlik ortamına Hürriyet²⁰ adı verilmiştir. Sultan Abdülhamit'in sıkı yönetimi sona ermiştir. Osmanlı kamuoyunda Meşrutiyet sayesinde devletin içerisinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulacağı

¹⁴ Osmanlı Devleti tarafından 19. yüzyıla kadar Rumeli olarak adlandırılan bölge, uluslararası politikada Makedonya olarak adlandırılmıştır. Dış politikanın gündemine girdikten sonra da Osmanlı bürokrasisinde de bu bölge Makedonya olarak isimlendirilmiştir. Zekeriya Türkmen, "Makedonya Meselesi ve Osmanlı Ordusunun Makedonya Bölgesinde Eşkya İle Mücadelesi", *Dokuzuncu Askeri Tarih Bildirileri Semineri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s. 287.

¹⁵ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984, s. 23.

¹⁶ Rusya ve İngiltere'nin 9-12 Haziran 1908 tarihlerinde Reval'de toplanarak, Osmanlı Devleti'nin Makedonya bölgesindeki topraklarını kendi aralarında taksim etmek üzere mülakat yaptıkları iddia edilmiştir. Bu iddia 1908 yılında Meşrutiyetçi bir ayaklanmanın doğmasına neden olmuştur. Necmettin Alkan, "1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 175, Temmuz 2008, s. 48.

¹⁷ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Çev. Boğaç Babür Tuna, Ankara 2014, s. 283-284.

¹⁹ Selami Kılıç, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 18.

²⁰ Tanzimat dönemi sonrası Osmanlı Devleti'nin siyasi jargonuna hürriyet, müsavat, uhuvvet ve adalet gibi kelimeler girmiştir. Bkz.: Doğanhan Murat Yücel, "Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Hürriyet Kavramının Çözümlemesi", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / KAÜS-BED*, Sayı: 19, Bahar 2017, s. 182. Birinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinde rol oynayanlar tarafından dillendirilen bu kavram, Fransız İhtilali'ni hazırlayan Jakobenler tarafından "Liberté, égalité, fraternité" (Özgürlük, eşitlik, kardeşlik) sloganından esinlenilerek söylenmiştir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ndeki Meşrutiyet hareketinin Fransız İhtilali'nden de etkilendiği söylenmiştir. Bkz.: Yunus Emre Tekinsoy, "Balkan Savaşları'nda Propaganda Unsuru Olarak Kadın ve Kadın Fotoğrafları", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, Cilt: 2, Editör: Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 1005.

inancı oluşmuştur. Fakat bu olumlu havanın aksine gelişmeler art arda yaşanmaya başlamıştır.²¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyetin ikinci defa ilanında baş rol oynamıştır, fakat ülke yönetimine fiili olarak geçmesi, 23 Ocak 1913 günü gerçekleşen Bab-ı Ali Baskını'ndan²² sonra olmuştur. Bu tarihe kadar geçen süre içerisinde serbestlik ortamının getirdiği etkiyle beraber, eski düzen taraftarlarının ve İttihat Terakki Cemiyeti muhaliflerinin başını çektiği kargaşalar yaşanmıştır.

Bu dönemde çıkan hadiselerin başını genellikle halk içerisinde yer edinmiş bazı din adamları çekmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Meşrutiyet yönetimine karşı oluşan muhalefetin kitleleşmesinde bu gibi din adamları önemli rol oynamıştır. Bunların kitleleri etkilemekteki referansları yeni sistemin öncülerinden olan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde önemli konumda bulunan bazı isimlerin pozitivizmin²³ etkisi altında olmasıdır. Din adamlarının Meşrutiyet yönetimi ile beraber dini inançların zayıflatılacağı ve tahrip edileceği şeklinde yaydıkları söylentiler, halk nezdindeki muhalefetin artmasında önemli bir argüman olmuştur.²⁴

Meşrutiyet ilan edildikten sonraki ilk Ramazan ayı içerisinde İstanbul'da Fatih Camii'nde vaaz veren Kör Ali isimli bir hoca, Meşrutiyet aleyhinde konuşmuş ve halkı galeyana getirmiştir. Bu durum üzerine Zaptiye Nezareti Kör Ali Hoca'nın tutuklanması için emir vermiştir. Hoca buna karşılık 7 Ekim 1908 günü camii cemaatini yanına almış ve başlarına sarık sararak işbirlikçisi İsmail Hakkı'yla beraber Yıldız Sarayı'na yürüyüşe geçmişlerdir. Yıldız'da Sultan Abdülhamit'ten meyhanelerin kapatılmasını, kadınların kapanmasını, ulu orta yerlerde gezmemesini ve matbaaların resimli yayın yapmamasını istemişlerdir. Sultan Abdülhamit'ten şeriatın uygulanacağı sözünü alıp dağılmışlardır. Hadisenin yatışmasından sonra Kör Ali Hoca ve arkadaşı İsmail

²¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, Cilt: 1, İstanbul 2015, s. 35-36.

²² Bab-ı Ali Baskını; İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı subayların öncülüğünde 23 Ocak 1913 günü gerçekleşen hükümet darbesidir. Sadrazam Kâmil Paşa hükümeti, Balkan Savaşları sırasında yaşanan olumsuz hadiselerin muhatabı ve Edirne'yi düşmana teslim etmekle sorumlu tutulmuştur. Kamil Paşa silah zoruyla istifa ettirilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu tarihten sonra kendi yanlısı bir hükümet kurmaya çalışmıştır. Sevdâ Özbek, *Darbeler ve Bâb-ı Ali Baskını*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 58-59.

²³ Pozitivizm; kendisine temel kaynak olarak modern bilimi alan bir düşüncedir. Modern bilimle uyuşmayan metafizik ve batıl, dini inançları medeniyetin ilerlemesine engel görmektedir. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1999, s. 707. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden olan Ziya Gökalp'te Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak isimli tezinde, dinin toplumu ilgilendiren bir olgu olduğunu fakat zamanla yıpratıldığından bahsetmektedir. Gökalp'e göre; dinin işlevselliğini yeniden kazanması için etkisi altında kaldığı hurafelerden ve tahrirlerden sıyrılarak aslına dönmesi gerekmektedir. İslam medeniyeti; Türk Kültürü ve Batı medeniyetine sırtını dönmemelidir. Mehmet Ali Sarı, "Türkiye'de Pozitivizm ve İlk Yanlışları", *Turkish Studies*, Cilt: 10/14, Sonbahar, Ankara 2015, s. 652. Ziya Gökalp'in düşünceleri hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz.: Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Haz. Kemal Bek, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2005.

²⁴ Ömer Duman, *II. Meşrutiyet'e Tepkiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, s. 41.

Hakkı tutuklanmıştır. Yapılan yargılama neticesinde idam edilmişlerdir.²⁵ Kör Ali Hoca'nın çıkardığı hadise ile aynı tarihlerde Eminönü Yeni Camii imam vekili Abdülkadir Hoca da teravih namazında camii cemaatine seslenerek bir konuşma yapmıştır. Meşrutiyet idaresine geçildiğinden beri dinde bidatlerin arttığını ve inançlarda zayıflama olduğunu söylemiştir. Daha sonra camii cemaatini peşine takarak tiyatro ve karagöz oynatılan salonları basmıştır. Olaya anında müdahale edilmiş; Abdülkadir Hoca tutuklanmıştır.²⁶ Bu hadiselerden birkaç gün sonra Beşiktaş'ta Bedriye isimli Müslüman bir kız, Todori isimli bir Rum'a kaçmıştır. Kızın babası şikâyetçi olarak karakola başvurmuş; Bedriye ve Todori yakalanarak karakola getirilmiştir. Müslüman bir kızın Hristiyan bir gence kaçtığını duyan halk ayaklanmış ve karakolu basmıştır. Çıkan olaylarda Rum genç Todori hayatını kaybetmiş, Bedriye de yaralanmıştır.²⁷ Hürriyet ve serbestlik ortamının etkisinde gelişen bu hadiseler Osmanlı Devleti'nin payitahtında Meşrutiyet'e karşı karamsar bir bakış açısı doğmasına neden olmuştur. Devamında daha büyük hadiselerin çıkacağı bir ortamı yaratmıştır.

İkinci Meşrutiyet dönemine damga vuran en büyük hadise 31 Mart Vakası olarak tarihe geçen olaydır. Meşrutiyet'in getirdiği serbestlik ortamı bu olayın ertesinde son bulmuştur. Hürriyet ortamında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı ordu ve halk içinde şiddetle büyüyen bir muhalefet oluşmuştur. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı ordusunda 1400 kadar alaylı subay görevinden uzaklaştırılmıştır. Görevinde kalanlar ise ya tenzil-i rütbe almış ya da buldukları mevkide sabit kalmışlardır. Orduda eski düzene göre artık mektepli subaylar ön plana çıkmaya başlamıştır. Ordu içerisindeki bu dönüşüm huzursuzluğa yol açmış; huzursuzluk er ve erbaşlara da sıçramıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı oluşan bu tepkilerin dini bir etkiye ulaşmasında, söz konusu rahatsızlıkların Derviş Vahdeti isimli bir hocanın çıkardığı Volkan Gazetesi'nde yer almasıyla olmuştur. Tepkilerin ayaklanmaya dönüşmesi ise Serbesti Gazetesi'nde İttihat ve Terakki karşıtı yazılarıyla bilinen gazeteci Hasan Fehmi'nin Galata'da silahlı saldırı sonucu öldürülmesiyle gerçekleşmiştir. Hadisenin tanıklarının katilin subay kıyafeti giydiğini söylemesi üzerine, suikasttan İttihat ve Terakki Cemiyeti sorumlu tutulmuştur. Avcı Taburlarına mensup askerlerin subaylarına isyan etmeleriyle ayaklanma başlamıştır.²⁸

31 Mart Vakası'nın dinci bir ayaklanma olarak da anılmasında büyük paya sahip olan Derviş Vahdeti Kıbrıs doğumludur. Burada medrese tahsili görmüş ve vaizlik yapmıştır. İstanbul'da 11 Aralık 1908'den itibaren Volkan isimli bir gazete yayınlamaya başlamıştır. Gazete kendi yayın politikasını İslamcı, insanîyetçi ve hürriyetçi olarak tanımlamıştır. Volkan Gazetesi, İttihad-ı Muham-

²⁵ Necdet Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 19.

²⁶ Yunus Emre Tekinsoy, *Balkan Harpleri Esnasında Osmanlı Kamuoyu (1912-1913)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 69.

²⁷ Doğan Duman, "31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları", *Te Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 42, Kış 2006, s. 106-107.

²⁸ Cemil Hakan Korkmaz, *İttihat ve Terakki*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 68.

medi Cemiyeti'nin önde gelenlerinin Derviş Vahdeti'den talepleri sonucunda bir süre bu cemiyetin yayın organlığını yapmıştır. Derviş Vahdeti, Volkan Gazetesi yoluyla İslam dinini kendisine referans aldığı söyleyerek, dini duygularını kullanarak halkı kışkırtmaya çalışmıştır. En sert eleştirilerini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yöneltmiştir. Devlet büyüklerine yazdığı açık mektuplarda genel ahlakın bozulduğuna işaret ederek şeriatın tam olarak uygulanmamasından şikâyet etmiştir. Yazılarıyla 31 Mart Vakası'nda ayaklananları kışkırtan ve destek çıkan Derviş Vahdeti, isyancıların İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'ne ait bayrakları taşımaları üzerine dikkatleri üzerinde toplamıştır. Rumeli'nden gelen Hareket Ordusu'nun ayaklanmaları bastırması üzerine Volkan Gazetesi kapatılmıştır. Gazetenin sahibi Derviş Vahdeti de yazıları sebebiyle 31 Mart Vakası'nın elebaşları arasında gösterilmiş ve idam edilmiştir.²⁹

3. Meşrutiyet Yönetimine Karşı Gösterilen Tepkilerin Tokat Sancağına Yansıması ve Hoca Mehmed Efendi Hadisesi

Meşrutiyet yönetimine karşı payitahtta çıkan, başını bazı din adamlarının çektiği irticacı³⁰ tepkilerin etkisinde gelişen hadiseler kendisini taşrada da hissettirmiş; İstanbul dışında da bu yeni yönetim biçimine karşı tepkiler meydana gelmiştir. Bu tip olayların yaşandığı yerlerden birisi de o tarihlerde Sivas Vilayeti'ne bağlı bir sancak³¹ merkezi olan Tokat'tır.

Tokat, Orta Karadeniz bölümünde Yeşilırmak Nehri'nin ana kollarından birisi olan Tozanlı Çayı'na dökülen Behzat Deresi'nin etrafına kurulmuş bir şehirdir. Anadolu'nun birçok yerleşim birimini birbirine bağlayan yolların üzerinde bulunması ve kavşak konumunda olması, Tokat'ın bu özelliği ile önemli bir şehir olmasını sağlamıştır.³² Selçukluların 1071'deki Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'yu fethetmeye başlamaları üzerine Tokat bölgesi tamamen Türk hâkimiyetine geçmiştir.³³ Şehirdeki Türk ve İslam egemenliğine rağmen başka kültürlerle, inanışlara ve milliyetlere mensup insanlar da yaşamaya devam etmiştir. Çünkü Tokat konumu, yeraltı ve yerüstü kaynakları sayesinde Anadolu'nun önemli bir merkezi olmuştur.

Tokat tarihi incelendiğinde Osmanlı Devleti'nde yenilik, ıslahat ve değişikliklere karşı gösterilmiş tepkilerin etkisinde birtakım hadiselerin yaşandığı görülmüştür. Bu olaylara örnek olarak Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi ve

²⁹ Murat Hanılçe - İlyas Ak, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vakası Öncesi ve Sonrası", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 3, Mart 2018, s. 11-12. İkinci Meşrutiyet döneminde çıkan hadiselerle tanık olanların hatıratlarının bir listesi için bkz.: Murat Hanılçe, "II. Meşrutiyet Dönemine Dair Hatırat Bibliyografyası Denemesi", *Bilig*, Sayı: 47, Güz 2008, s. 147-166.

³⁰ İrtica kavramı İkinci Meşrutiyet döneminde eski rejim yanlısı veya Sultan Abdülhamit taraftarı manasında kullanılmıştır. Bkz.: Murat Bardakçı, "Türkiye'de Tarih Araştırmaları ve İdeoloji", *Ankara Palas Buluşmaları*, Ankara, 23 Kasım 2017.

³¹ Daha önceleri Sivas Vilayeti'ne bağlı bir kaza olan Tokat, İkinci Abdülhamid'in 12 Ocak 1880 tarihli iradesiyle sancak statüsü elde etmiştir. Bkz.: Murat Hanılçe, *1812-1813 Tarihli Tokat Şer'iye Sicili*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2013, s. 41.

³² Ali Açikel, "Tokat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt: 41, İstanbul 2012, s. 219.

³³ Hanılçe, *a.g.e.*, s. 47.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra meydana gelmiş olaylar örnek olarak gösterilebilir.

Osmanlı Devleti'nin kapıkulu teşkilatlanmasının en önemli askeri birimi olan Yeniçeri Ocağı, başta ordu ile ilgili olmak üzere yapılan birçok ıslahata karşı çıkmıştır. Batı tarzı modern bir ordu kurmak isteyen Sultan İkinci Mahmut 25 Mayıs 1826 tarihinde Eşkinçi Ocağı adı altında bir askeri birim kurulmasını emretmiştir. Yeniçerilerin bu yapılmaya karşı çıkmaları üzerine sert tedbirler alınmış ve Yeniçeri Ocağı zor kullanılarak lağvedilmiştir.³⁴ Yeniçeriler merkezi kuvvet oldukları için çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin payitahtı İstanbul'da konuşlanmışlardı. Ayrıca asayişten de sorumlu oldukları için Anadolu ve Rumeli'nde şehir merkezlerinde yeniçeri birlikleri bulunuyordu.³⁵ Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinin hemen sonrasında Sultan İkinci Mahmut tarafından yayınlanan bir hatt-ı hümayun ile Anadolu ve Rumeli'ndeki yeniçerilerin, buldukları kaleleri terk etmeleri ve dağıtılmaları için emir yayınlanmıştır.³⁶

Tokat'ta yeniçeriler ile menfaat ilişkisi kurmuş olan birtakım kimseler Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından rahatsız olmuşlardır. Yeniçerilerin sorumluluğunda olan asayiş kontrolü Voyvodanın³⁷ idaresine geçmiştir. Voyvodanın tek güç olarak yolsuzluğa bulaşacağını iddia edenler şehir naibini de etkileri altına alarak, mevcut kolluk görevini yerine getirenlerin yanına şehrin ileri gelenlerinin adamlarının yerleştirilmesini istemişlerdir. Gelişmelerden haberdar olan Sadrazam Mehmet Selim Paşa, naibi sert bir dille ikaz eden mektup göndermiştir. Paşa tavsiyelerinin bulunduğu bir başka mektubu da Tokat Voyvodası Süleyman Ağa'ya iletmiştir. Naip ve onu etkileyenler Sadrazamın ikazlarını dilemeyerek, vasıfları kalmayan yeniçerilerin bir kısmıyla beraber ayaklanmışlardır. Voyvoda Süleyman Ağa isyancıların listesini sadrazama bildirmiştir. İsyanı bastırmak için Sivas Valisi Mehmet Paşa görevlendirilmiştir. Tokat'a gelen Mehmet Paşa, 26 kişiyi idam ettirmiş, geri kalanını sürgün etmiş ve isyancıların karargâhı olan Kırk Kahve isimli mekânı yıktırmıştır. Buradan Zile'ye yönelen paşa, benzer sebeplerden Zile Müftüsü Lütfullah Efendi'nin etrafından ayaklanmış olan isyancıları da dağıtarak etkisiz hale getirmiştir.³⁸

Sultan Abdülmecid döneminde 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin idari yapısında değişikliğe gidilmiştir.³⁹

³⁴ Mesut Uyar - Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2017, s. 237-238.

³⁵ Yücel Yiğit, *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Polis Akademisi Yayınları, 2. Basım, Ankara 2017, s. 12-13.

³⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Cilt: 5, Baskı 9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 149.

³⁷ Osmanlı Devleti'nde Has gelirlerinin sorumlusu olan kişilere voyvoda denilmiştir. Daha sonradan voyvodaların yükümlülüklerine idari görevler eklenmiştir. Tokat 16. yüzyıldan Tanzimat dönemine kadar voyvodalık sistemi ile idare edilmiştir. Bkz.: Musa Çadircı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim", *Belleten Dergisi*, Cilt: 51, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 1222.

³⁸ Halis Turgut Cinlioğlu, *Tokat'ta İrtica Hareketleri ve Bugünkü İrtica Meselesi*, Tokat Matbaası, Tokat 1951, s. 7-9.

³⁹ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 40, TDV Yayınları, Ankara 2011, s. 1.

Tokat'ta da voyvodalık sistemi yerine idari sorumlu olarak kaymakam ve mali işlerle ilgilenmesi için muhassıl atanmıştır. Eski düzen ile uyum sağlamış ve menfaatlerini bu duruma bağlamış çevrelerde yeni düzen rahatsızlık uyardırmıştır. Memnuniyetsiz kitlenin içerisinde en çok öne çıkan isim o dönem Tokat Voyvodası olan Latifoğlu Hüseyin Ağa'dır.⁴⁰ Tokat'ın ileri gelenlerinden olan Latifoğulları, vergi konusunda hassasiyetsiz tavırları ve çıkarları için halkı devlete karşı kıskırtmalarıyla ön plana çıkmış bir ailedir.⁴¹

Tokat'a muhassıl olarak atanan Mehmet Hilmi Efendi'den Latifoğlu Hüseyin Ağa hiç hoşlanmamış ve kendisinin geri plana düşerek otoritesini kaybettiğini düşünmüştür. Resmi görevi artık sadece zaptiye işleri ile ilgilenmek olmuştur. Tokat ve çevresindeki birkaç kazanın gelirleri nüfuzlu kişiler arasında paylaşılmıştır. Latifoğlu Hüseyin Ağa da Tokat'ın gelirlerine sahip olurken şehre muhassılın gelmesi bu kazancını baltalamıştır. Muhassıl Mehmet Hilmi Efendi bu kişilerin halktan kanunsuz ve zorla para topladığını iddia etmiş ve ilgili bölgeleri Tokat Muhassıllığı'na kaydettirmiştir. Bu karar çevre yerleşim yerlerinin idarecilerini rahatsız etmiş ve Mehmet Hilmi Efendi'den şikâyetçi olmuşlardır.⁴² Muhassıl ile çekişmeye başlayan Latifoğlu Hüseyin Ağa'nın teşvikiyle Elmas Köçek isimli bir kişi topladığı ahali ile yeni düzene isyan etmiştir. Şehre muhassıl olarak atanan Mehmet Hilmi Efendi'yi evinin penceresinden aşağı atmışlardır. Daha sonra muhassılı bağladıkları bir iple Meydan Camii'ne kadar sürükleyip, burada kafasını odunla ezmişlerdir. Olayın Sivas Valiliği'ne ihbar edilmesi üzerine Sivas Eyalet Müşiri Esat Paşa emrindeki askerlerle beraber Tokat'a gelip isyancıları yakalamıştır. Elebaşı olarak İstanbul'a götürülen Latifoğlu Hüseyin Ağa ve Elmas Köçek, Padişahın huzuruna çıkarılmış ve yargılanarak idama mahkûm edilmiştir. Elmas Köçek yargılanması esnasında "*Padişahım, derya derler, biz Kızılırmak bilirdik. Şevketli dedikleri zaman Latifoğlu ve Kuraloğlu sanırdık.*" diyerek pişmanlık göstermesine rağmen cezası infaz edilmiştir. Latifoğlu Hüseyin Ağa ise idamından bir gün önce intihar etmiş olmasına rağmen idam yaftası tabutuna konulmuştur.⁴³

İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği tarihten hemen önce 1907 senesinde Sivas vilayet salnemelerinde bahsedildiği üzere Tokat Sancağı'nın tümünde 274.455 olan toplam nüfusun %86,24'ünü oluşturan Müslümanlar, 236.697 kişi ile çoğunluk nüfusa sahip zümredir. Buna karşılık Gayrimüslimlerin oluşturduğu nüfusu 37.758 kişidir ve toplam nüfusun ancak %13,76'sını oluşturmaktadır.⁴⁴ Tokat Sancağı'nın merkezinde ise toplam nüfus 106.893'tür.

⁴⁰ Halis Turgut Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 9.

⁴¹ Mehmet Yavuz Erler, *Tokat Merkez Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (1800-1850)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2006, s. 16.

⁴² İbrahim Aykun, "Tanzimat Fermanına Bir Tepki: 1840 Tokat Olayı ve Muhassıl Mehmet Hilmi Efendinin Öldürülmesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 41, Aralık 2008, s. 115-116.

⁴³ Halis Turgut Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 10-11.

⁴⁴ Yahya Mustafa Keskin, *XX. Yüzyılda Tokat'ın Sosyal ve Kültürel Yapısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1999, s. 45.

Müslümanlar 90.255 kişi ile en kalabalık kitledir. Müslümanları 12.530 kişi ile Ermeniler takip etmiştir. Sırasıyla diğer unsurların dağılımı şu şekildedir: Rum Ortodokslar 2699, Katolikler 676, Kiptiler⁴⁵ 381, Yahudiler 299 ve Protestanlar 51 kişidir.⁴⁶

Tokat'ta İkinci Meşrutiyet ilan edildikten sonra oluşan atmosfer, İttihat ve Terakki Cemiyeti⁴⁷ ile hürriyet taraftarlarının aleyhinde olmuştur. Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe girmesinden sonra yapılan 1908 seçimlerinde üç mebus gönderen Tokat'tan hiç İttihat ve Terakki üyesi mebus çıkmamıştır.⁴⁸ Şehrin idarecisi Mutasarrıf Celal Bey'in de Sultan Abdülhamit'in eski yönetim nizamına taraftar olması, şehirdeki hoca takımından bazı kimselerin cesaret bularak Meşrutiyet aleyhtarı eylemlere girişmesine neden olmuştur. Yapılan eylemler şehrin nüfus yapısının farklı etnik ve dini unsurlardan oluşması sebebiyle büyük hadiselerin çıkmasını tetiklemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti Tokat Şubesi'nin, Cemiyetin Merkez-i Umumisi'ne gönderdiği bir yazıya göre Mutasarrıf Celal Bey, Meşrutiyet'in ilanını Tokat'ta bir hafta boyunca kamuoyundan gizlemiştir. Fakat kendisine yapılan baskılar sonucunda ülkenin parlamenter monarşi yönetimine geçtiğini ilan etmeye mecbur kalmıştır. Celal Bey daha sonra Meşrutiyet taraftarı görünmesine rağmen şehirde çıkan bir Meşrutiyet karşıtı ayaklanmaya gösterdiği ilgisiz tavır, onun Meşrutiyet'e karşı samimi hisler beslemediğini ortaya koymuştur.⁴⁹

Meşrutiyet'in ilanı Tokat'ta duyurulduktan sonra şenlikler tertip edilmiştir. Halk hükümet konağı etrafında toplanıp yapılan törenlere iştirak etmiştir. Fakat bu olumlu atmosfer dışında bazı din adamları söylenti ve dedikodu yaymak yoluyla Meşrutiyet karşıtı bir hava estirmiştir. Karışıklık çıkması ihtimaline karşı 2 Aralık 1908'de yapılacak mebus seçimleri ertelenmiştir. Din adamlarının da mebus seçilebileceğinin ilan edilmesinin ardından söylentiler kesilmiştir. Bu tarihten kısa bir süre sonra yine aynı kesim, Kanun-ı Esasi'nin gereksizliğine dair dedikodu yaymaya başlamıştır. Tüm bu gelişmeler Tokat'ta Meşrutiyet dönemi için bir ümitsizlik durumu yaratmıştır.⁵⁰

Hatta Meşrutiyet'ten rahatsız olan ahalinin önde gelenleri işi daha da ileriye götürerek, Tokat Mebusu Şeyh Hacı Mustafa Hakkı'ya bir telgraf çekmiştir. Telgrafın içeriği şöyledir:

⁴⁵ Osmanlı Devleti'nde Çingeneler, Kipti olarak isimlendirilmiştir. Semra Özlem Dişi, "Çingene mi Roman Mı? Bir İnşa Süreci", *AÜDTC Antropoloji Dergisi*, Sayı: 31, Haziran 2016, s. 104.

⁴⁶ Yahya Mustafa Keskin, *a.g.t.*, s. 44.

⁴⁷ İkinci Meşrutiyet'in ilanı münasebetiyle kutlanan 10 Temmuz tarihli "İyd-ı Milli" esnasında Tokat İttihat ve Terakki Kulübü merkezi olarak kullanılan Yüksek Kahveden bir görünüm. Bkz. Cinlioğlu Arşivi, Ek-1.

⁴⁸ Mustafa Çolak - Hasan Daşdemir, "II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1911) Mebusan Meclisi'nde Tokat Mebusları ve İcraatları", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu 18-20 Ekim 2018 Bildiriler*, Cilt: 2, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat 2018, s. 526.

⁴⁹ Erdal Aydoğan - İsmail Eyüpoğlu, *Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Alternatif Yayınları, Ankara 2004, s. 591.

⁵⁰ Halis Turgut Asarkaya, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Ed. A. Turan Erdoğan, Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, Tokat 2019, s. 312.

“Anayasa hükümlerinin ve meşveret ve meşrutî usullerine tamamen riayet uğrunda malımızla, bedenimiz ve canımızla her türlü fedakârlığa hazırız. Çünkü anayasada devletimizin büyük İslâm hilâfetini haiz olduğu tasrih edilmiştir. Büyük hilâfet ise şeriatin tamamile icra ve infaziyle memurdur. Şeriatsız hilâfet, hilâfetsiz hükümet payidar olamaz. Yalnız biz Osmanlı Müslümanlarının değil dünyanın her yerinde bulunan milyonlarca Müslümanların Osmanlı hükümetine maddî ve manevî bağlılıkları ancak hilâfete, hilâfetin varlığı ise şeriat hükümlerinin icrasına vabestedir. Müslüman olmayan vatandaşlarımız da, kendi varlıklarını Müslümanlara zimmet gösteren ve bu sayede bugüne kadar koruyan mukaddes şeriate can ve gönülden razılardır.

Çünkü herkesin istediği adalet ve aynı şeriattır. Şeriate tatbik edilmeyen kanunların elli senedir tecrübelerinin maddî ve manevî kötülükleri idi ki milletin iffet ve ahlakını bozdu, hükümetimizin satvet ve kudretini kırdı. Az zaman içinde mülkümüzün birçok kısmını düşman eline geçirdi. Umum millet bin üç yüz senedir tecrübe ettiğimiz ve tecrübeye de hacet olmaksızın itikat eylediğimiz şeriat tamamen icra olunmadıkça, adam öldürenler öldürülmedikçe, zina işleyenler taşlanmadıkça, hürsuzların elleri kesilmedikçe, şarap içenler ve peygamberlere sövenlerin şeri cezaları verilmedikçe devletimizin bekasına inanmıyoruz. Şeriatsız, adaletsiz hükümete bağlılığımız itimada değmez. Şeriate merbutiyetimiz olmadıkça; her devlete tebaiyetimiz müslavidir. Bakanların ayan ve mebusların bu ince noktayı iyice bilmeleri ve düşünmeleri lâzımdır vesselâm.”⁵¹

Tokat'ta Meşrutiyet karşıtı söylemler üreten ve yayan isimlerin başındakilerden birisi de aslen Sivashlı olan fakat ne iş yaptığı ve yıllardır ne maksatla Tokat'ta bulunduğu bilinmeyen Hoca Mehmed Efendi isimli zattır.⁵² Halkın toplandığı camii ve benzeri yerlerde Meşrutiyet'in şeriate karşı bir sistem olduğunu, yakın zamanda Müslümanları öldüren Ermeniler⁵³ ve diğer tüm Gayrimüslim taife ile kardeşlik bağlarının kurulamayacağını, eşit şartların paylaşamayacağını söylemiştir. İrtica taraftarı olan şehrin ileri gelen kesiminin desteğini almıştır. Hoca Mahmut Efendi isimli bir kişi de bu hadisede onunla birlikte hareket etmiştir. Bu ikisi, Meşrutiyet'in ilan edilmesinin öncüsü olan Genç Osmanlıların ve İttihat ve Terakkicilerin dinsiz ve sünnetsiz olduklarını söyleyerek, onların İslam'a aykırı fiillerinin olacağını söylemişlerdir. Halk arasından birçok kimse bunların söylemlerinden etkilenerek galeyana gelmiş ve Sivashlı Hoca Mehmed Efendi'nin yanında saf tutmuştur. Hoca, sözü edilen

⁵¹ Halis Turgut Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 12-13.

⁵² BOA, DH.MKT., 2797-59-1.

⁵³ Ermenilerin 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerinde çıkarttıkları isyanlardan Tokat Ermenilerinin bir kısmı da etkilenmiştir. Ermeni isyanlarına yardımlar göndermiş ve Müslüman ahaliyi tahrik edecek söylemlerde bulunmuşlardır. Tokat'taki Müslüman ahali ise Ermenilerin bu tavırlarına tepki göstermiş, iki taraf arasında 22 Nisan 1897 tarihinde karşılıklı çatışma çıkmıştır. Olaylar askeri müdahale ile bastırılmış ve elebaşilar Sivas'a vilayet merkezine gönderilip yargılanmıştır. Bu olay Ermeni Vurgunu adıyla anılmıştır. Halis Turgut Asarkaya, *a.g.e.*, s. 308.

tarihlerde Tokat'ta oynanması için hükümetten de izin alınmış bir tiyatro gösterisinin ilanını yapıştıran görevliyi darp etmiş ve ilanı yırtmıştır. Daha sonra Ermeni Cemaati'ne yönelerek "*Ermeniler, siz de benimle beraber tiyatroya mani olmazsanız emrimde 500 kişi var, başınıza balta olurum!*" demiştir. Hoca bu kışkırtıcı tavır ve eylemlerine mani olmak isteyen polisler de dayak atmıştır. Şehrin idarecisi Mutasarrıf Celal Bey, hoca ile ilgili hiçbir tedbire başvurmamış ve hadisenin ertesi günü tiyatronun sahnelenmesini iptal ettiğini bildirmiştir. Mutasarrıfın tavırlarından yüz bulan Hoca, dönemin Tokat müftüsünü de şehrin sokaklarında onur kırıcı şekilde gezdirmiş ve halka tehditler savurmuştur. Tokat Mebusları Şeyh Hacı Mustafa Hakkı, Hattatzade İsmail Paşa ve Hoca Mustafa Sabri Efendilerin ehliyet sahibi olmadıklarını söylemiştir. Mevcut ve seçilmiş meşru mebusların yerine Ümmi Mehmet Bey isimli bir kişinin mebus seçilip İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Mevcut mebuslara ulu orta ağır küfürler savurmuştur. Hadiseler sonucu şehir merkezinde karşıt fikirleri savunan 1000 kadar insan toplanmış, tartışmalar yaşanmış, büyük bir çatışma çıkmasına ramak kalmıştır. Bu olağanüstü duruma rağmen başta Mutasarrıf Celal Bey olmak üzere hiçbir yetkili olaylara müdahale etmemiştir.⁵⁴

Tokat'ın idari amiri olan Mutasarrıfı Celal Bey'in, Hoca Mehmed Efendi'nin çıkardığı hadiselerle karşı sessiz kalmasında Meşrutiyet idaresine karşı olduğunun iddia edilmesinden dışında bir önceki sene Hristiyan cemaati ile yaşadığı olayların etkisinin olduğu da düşünülebilir. Tokat'ta yaşayan Hristiyan cemaatlerinin liderleri tarafından Mutasarrıf Celal Bey'in şehirdeki asayışı kontrol etmediği iddia edilerek ilgili Patrikhanelere şikâyet edilmiştir. Fakat Sivas Vilayeti'nce yapılan soruşturma neticesinde Tokat Mutasarrıfı Celal Bey hakkında mahalli Ermeni Katolik, Rum ve Protestan ruhani reislerinin yaptığı şikâyetin haksız yere yapıldığını bildirilmiştir. Sivas Vali Muavinliği'nin telgrafına göre tahkikat sonucunda Mutasarrıf Celal Bey suçsuz bulunmuştur.⁵⁵ Aynı tarihlerde yine kendisini Müslüman halktan birtakım kimseler rüşvet aldığı ve görevini suiistimal ettiği iddiasında bulunarak şikâyet etmiştir. Bu hususta ayrıca bir soruşturma daha geçirmiştir.⁵⁶ Tüm bu gelişmeler göz önüne alındığında Mutasarrıf Celal Bey'in Tokat halkıyla uyumlu bir idareci olmadığı görülmüştür.

Tokat'taki idarecilerin Hoca Mehmed Efendi'ye karşı sessiz kalmalarına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Tokat şubesinin yardımcı olduğu birkaç polis ve jandarma hocayı yakalayıp Ermenilere ait bir yere götürmüştür. Hoca Mehmed Efendi burada kendisini yakalayan polislerden birisini elinde tuttuğu asası ile başından ağır yaralamıştır. Daha sonra kolluk güçleri hocayı bir başka yere yaya olarak naklederken Hoca Mehmed Efendi, "*Mehmet Bey*

⁵⁴ Aydoğan - Eyüpoğlu, *a.g.e.*, s. 592.

⁵⁵ BOA, DH.MKT., 2640-45-2; BOA, DH.MKT., 2640-45-3; Bkz. Ek-2 ve Ek-3.

⁵⁶ "2 Şubat 324 Dahiliye Mektubi Kaleminden Tokat Sancağı mutasarrıfı Celal Paşa'nın irtikâbat ve su-i istimalatından bahs ile şikâyeti havi liva-yı mezkura mülhak Ohtab karyesi ahalisinden Hüseyin imzasıyla makam-ı sami-i sadaret-uzmaya takdim olunub tevdi buyurulan arz-ı hal leffen irsal kılını. Münderecatına nazaran tahkikat-ı lazimenin icrasıyla neticesinin inbasına himmet buyurulması babında.", BOA., DH.MKT., 2742-18.

beni kurtar” diyerek yardım çığıkları atmıştır. Daha sonra da kendi taraftarlarına *“ne duruyorsunuz”* diyerek seslenmiş ve isyana davet etmiştir. Bu esnada eski yönetim taraftarı birkaç hafiyeye ve polis müdahale ederek Hoca Mehmed Efendi’yi yakalayan diğer polislerin elinden kurtarmış ve onları aşağılayarak rencide etmişlerdir. Hadisenin ertesi günü hocanın hapsedilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Fakat Müdde-i Umumi (savcı) muavini Hoca Mehmed Efendi hakkında sadece zabıtaya muhalefet maddesinden dosya açmıştır. Böylelikle kendisinin de dâhil olduğu hocayı kışkırtıp, yanında saf tutan kişileri ve çıkan hadiselerin çoğunu gizleyerek yapılacak etraflı bir tahkikattan kaçınmaya çalışmıştır. Bu durum üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti Tokat Şubesi’nin yaptığı itirazı da Mutasarrıf Celal Bey görmezden gelmiştir.⁵⁷

Osmanlı Gazetesi’nde yayınlanan bir fıkra sebebiyle, hadiselerin devlet merkezinde duyulmasından sonra Tokat’ta Hoca Mehmed Efendi tarafından Müslümanlar ve Ermenilerin birbirine karşı tahrik edildiğine kanaat getirilmiş, yaşananlar ile ilgili kovuşturma yapılmıştır.⁵⁸ Sivaslı Hoca Mehmed Efendi, Meşrutiyet idaresinin ilanı esnasında Müslüman ve Ermeni ahaliyi birbirine düşürmekten yargılanmıştır. Üç aylık mahkûmiyet cezasına çarptırılmıştır. Mahkûmiyet kararı sonrasında 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909) tarihinde Tokat’ta ikamet edemeyeceği hakkında karar verilmiştir. Vali Vekili Refik imzasıyla çıkan karar şu şekildedir:

*“Sivas Kasabası ahalisinden olup hiçbir işle meşgul olmadığı halde hayli vakitten berü Tokad’da ikamet eden ve Meşrutiyet idaresinin ilanı esnada İslamlar ile Ermenileri yekdiğerine düşürmek gibi hale cür’etten dola-
yı üç ay müddetle mahkûm idilüb ikmalî müddetle tahliye kılınmış olan Hoca Mehmed Efendi’nin evvelki gün çarşuda bir takım Ermenilere itâle-i lisan ve hakaret etmesiyle mahkemeye teli olunmuş ise de muma-ileyhim yüzünden iki millet arasında bir fenalık zuhuru melhus bulunduğundan orada ikameti caiz olamayacağı Tokat Mutasarrıflığı’nda bulunmuş ve muma ileyh hakkında cihet-i adliyece tahkikat ve muameleyi kanuniye ifası ve sızıldıya meydan verilmemesi cevaben tebliğ kılınmış ise de muma-ileyhim başka mahalle izamu mücaz olub olmadığıнын iradesini muntazırım ferman.”⁵⁹*

⁵⁷ Kudret Emiroğlu, *Anadolu’da Devrim Günleri İkinci Meşrutiyet’in İlanı Temmuz-Ağustos 1908*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s. 168; Şûra-yı Ümmet Gazetesi’nde Tokat’ta meydana gelen hadiselerle ilgili olarak *“Tokad ahvâlinin mucib-i endişeye olduğu hakkında bazı rivâyât deverân etmekte ise de Tokad’ta bu zamana kadar endişeye mucib hiçbir hadise vuku’ bulmadığı vilayetten alınan telgrafla resmen tahakkuk etmiştir.”* bilgisine yer verilmiştir. Emiroğlu eserinde bu haberle ilgili değerlendirmesinde olayın üzerinin ittihatçılar tarafından kapatılmak istendiğini belirtmektedir. Ancak hadiselerin gelişimi ve Tokat’ta İttihatçıların olayı bastırmak için mücadele etmiş olması bizim görüşümüze göre meselenin üzerinin kapatılmasından ziyade en azından ilk dönem için bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bkz. *Şûra-yı Ümmet*, 5 Teşrinievvel 1325 (18 Teşrinievvel 1908), Nu: 13-140, s. 6.

⁵⁸ *“Tokad’da Hoca Mehmed Efendi namında birinin ahaliyi İslâmiye ile Ermenilerin yekdiğeri aleyhine tahrik itmekte olduğuna ve bu yüzden bir fenalık zuhuru melhus bulunduğuna dair Osmanlı Gazetesi’nde bir fıkra görüldüğünden serîyan bit-tahkik hakikat-i hâlin inbası. Sivas Vilayeti vekâletine giden telgraf. 20 Nisan 325.”* Ayrıntılı bilgi için bkz.: BOA, DH.MKT., 2800-24-1; Bkz. Ek-4.

⁵⁹ BOA, DH.MKT, 2797-59-1. Bkz. Ek-5.

Karardan anlaşıldığı kadarıyla üç aylık mahkûmiyeti sonrasında da Hoca Mehmed Efendi muzır faaliyetlerine devam etmiştir. Çarşıda bazı Ermenilere dil uzatıp, hakaret etmesi ve buna bağlı olarak şehirde hâlâ Müslümanlar ve Ermeniler arasında gerginlik çıkarma ihtimalinin bulunması resmi makamları harekete geçirmiş ve Tokat'tan sürgün edilmesine zemin oluşturmuştur.

31 Mart Vakası ile yaklaşık aynı dönemde Tokat'ta gerçekleşen Hoca Mehmed Efendi hadisesi iki olay arasında bir ilişkinin olabileceği izlenimini uyandırmaktadır. Tokat'ta meydana gelen hadiseler İstanbul'da gerçekleşen hadiseler kadar geniş kitleleri etkilememiş olmasına rağmen daha sonra Hoca Mehmed Efendi'nin sürgün dönemine dair elde ettiğimiz bir belgede de yer alan bilgi bu izlenimi güçlendirmektedir. Nitekim Tokat'tan sürgün edildikten sonra birkaç farklı yerde sürgün hayatı yaşadığı ve nihayet Sinop'a geldiği anlaşılan Hoca Mehmed Efendi'nin buradaki durumu ile alakalı belgeye düşülen not şu şekildedir: *"31 Mart Vakası'ndan beri bu adam muhtelif mahallere nakil edilip en son Sinop'a nakledildiğinden ayrıca muhasebe edildi."*⁶⁰ Gerçi aynı belgede İstanbul'a hiç gitmediğinden de bahsedilmiş olmasına rağmen bu ilişkinin olabileceği dikkatten kaçmamalıdır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın sonlarından itibaren meydana gelen bozulmalar karşısında devrin padişahları ve devlet adamları çözüm yolları bulmaya çalışmışlar ve bu açıdan değerlendirildiğinde mahiyeti ve yöntemleri zamana göre değişmekle birlikte ıslahat programlarını hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu sayede kötü gidişatı engelleyebileceklerini ve devleti eski ihtişamlı zamanına döndürebileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak ıslahat programları farklı çevreleri çeşitli nedenlerden dolayı rahatsız etmiştir. Bu çevrelerin bir kısmı çıkarlarının zedelenmesinden rahatsızlık duymuştur. Bunun dışında özellikle yönetici yahut çıkar çevrelerinden olamayan geniş halk kitleleri için bizzat değişimin kendisi rahatsız edicidir. Çünkü insan psikolojisinin bir gereği olarak mevcudu muhafaza etmek bilinmeyene göre daha eftaldir.

Çıkarları zedelenen çevreler ile mevcudu muhafaza etmek isteyen geniş halk kitlelerinin istekleri belli noktalarda birleşmektedir. Nitekim birçok ıslahat hareketi Osmanlı devlet yöneticileri, din adamları yahut askerler eliyle akamete uğrarken en önemli destek aldıkları grup geniş halk kitleleridir. Burada özellikle ıslahat karşıtı çevreler halkı ıslahatlar karşısında galeyana getirebilmek için din mefhumunu kullanmışlardır.

Özellikle Lale Devri ile birlikte başlayan batılılaşma çalışmaları Üçüncü Selim, İkinci Mahmud ıslahatları ve nihayet Tanzimat'ın ilanıyla birlikte devlet projesi haline gelmiştir. Ancak halk için batılılaşma "öteki" olan Hristiyan Batının âdetleri almak ve "öteki"ye benzemektir. İşte bu noktada çıkar çevreleri için Osmanlı tebaasının büyük bölümünü oluşturan Müslüman ahali din ve inanç unsurlarını kullanılarak kışkırtılabilecek uygun bir araç haline gelmiştir.

⁶⁰ BOA, DH.EUM.MH, 88-21. Bkz. Ek-6.

Nitekim İkinci Meşrutiyet'in ilanı karşısında başta 31 Mart Vakası olmak üzere ülke genelinde meydana gelen hareketler incelendiğinde bu türden çıkar çevrelerinin kendileri için kullanışlı olarak gördükleri din ve inanç mefhumundan istifade ettikleri görülmektedir. Bu yönüyle 1908'de Tokat'ta meydana gelen Hoca Mehmed Efendi hadisesi İkinci Meşrutiyet'in ilanı karşısında çıkarları zedelenen çevrelerin din ve inancı kullanarak halkı nasıl galeyana getirdiklerinin önemli delillerinden birisidir. Nitekim Bahaeddin Şakir'in "*Mutasarrıf'ın emellerini terviç eden fesat ahlaklı bazı memleket eşrafi ki her işlerini fakir ahaliye cebren ve meccanen gördürmekle müstebit hükümetin zulmü sayesinde servet yapmağa muvaffak olmuşlardır. Şimdi bu Hoca Mehmed Efendi ile beraber hareket ediyorlar.*" ifadelerinden de anlaşılabilceği gibi Tokat'ta meydana gelen hadiseler aslında bu çıkar çevrelerinin bizzat çıkarlarının zedelenmesinden ileri gelmektedir.

Hoca Mehmed Efendi hadisesini ilginç kılan özelliklerden bir diğeri ise 31 Mart Vakası ile yakın bir dönemde gerçekleşmiş olması ve mevcut verilerden hareketle İstanbul'da meydana gelen hadiselerle Tokat'ta meydana gelen hadiselerin ilişkili olabileceğine dair şüpheli durumdur. Haliyle 31 Mart Vakası ile vilayetlerde yakın tarihli meydana gelen benzer olaylar, hadiselerin yalnızca İstanbul'dan ibaret olmadığı düşüncesine destek vermektedir.

Kaynaklar

A. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, DH.EUM.MH., 88-21; BOA, DH.MKT., 2640-45; BOA, DH.MKT., 2742-18; BOA, DH.MKT., 2797-59; BOA, DH.MKT., 2800-24.

Cinlioğlu Arşivi.

B. Gazeteler

Şûra-yı Ümmet.

C. Telif ve Tetkik Eserler

AÇIKEL, Ali: "Tokat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012.

AHMAD, Feroz: *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984.

AKYILDIZ, Ali: "Tanzimat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 40, TDV Yayınları, Ankara 2011.

ALKAN, Necmettin: "1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 175, Temmuz 2008.

ARMAOĞLU, Fahir: *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

ASARKAYA, Halis Turgut: *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Ed. A. Turan Erdoğan, Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, Tokat 2019.

AYDOĞAN, Erdal - EYÜPOĞLU, İsmail: *Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Alternatif Yayınları, Ankara 2004.

AYKUN, İbrahim: “Tanzimat Fermanına Bir Tepki: 1840 Tokat Olayı Ve Muhassıl Mehmet Hilmi Efendinin Öldürülmesi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 41, Aralık 2008.

AYSAL, Necdet: “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 37-38, Mayıs-Kasım 2006.

BARDAKÇI, Murat: “Türkiye’de Tarih Araştırmaları ve İdeoloji”, *Ankara Pa-las Buluşmaları*, Ankara, 23 Kasım 2017.

BEYDİLLİ, Kemal: “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, TDV Yayınları, Ankara 2013.

CEVİZCİ, Ahmet: *Felsefe Sözlüğü*, 3. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.

CİNLİOĞLU, Halis Turgut: *Tokat'ta İrtica Hareketleri ve Bugünkü İrtica Me-selesi*, Tokat Matbaası, Tokat 1951.

ÇADIRCI, Musa: “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Türkiye’de Yönetim”, *Belleten Dergisi*, Cilt: 51, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

ÇOLAK, Mustafa - DAŞDEMİR, Hasan: “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1911) Mebusan Meclisi’nde Tokat Mebusları ve İcraatları”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat’ta İlmî Ve Kültürel Hayat Sempozyumu 18-20 Ekim 2018 Bil-diriler*, Cilt: 2, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat 2018.

DANIŞMAN, Zuhuri: *Koçi Bey Risalesi*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1972.

DİŞLİ, Semra Özlem: “Çingene mi Roman Mı? Bir İnşa Süreci”, *AÜDTÇ, Antropoloji Dergisi*, Sayı: 31, Haziran 2016.

DUMAN, Doğan: “31 Mart Vak’ası’nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 42, Kış 2006.

DUMAN, Ömer: *II. Meşrutiyet’e Tepkiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.

EMİROĞLU, Kudret: *Anadolu’da Devrim Günleri İkinci Meşrutiyet’in İlanı Temmuz-Ağustos 1908*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.

ERLER, Mehmet Yavuz: *Tokat Merkez Sancağı’nın Sosyo-Ekonomik Duru-mu (1800-1850)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ya-yınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2006.

GÖKALP, Ziya: *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Haz. Kemal Bek, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2005.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref - KİLİ, Suna: *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

HANİLÇE, Murat: “II. Meşrutiyet Dönemine Dair Hatırat Bibliyografyası Denemesi”, *Bilig*, Sayı: 47, Güz 2008.

_____ : *1812-1813 Tarihli Tokat Şer’iye Sicili*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

HANİLÇE, Murat - AK, İlyas: “İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kale-mininden 31 Mart Vak’ası Öncesi Ve Sonrası”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 3, Mart 2018.

KARAL, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Cilt: 5, Baskı: 9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

KESKİN, Yahya Mustafa: *XX. Yüzyılda Tokat’ın Sosyal ve Kültürel Yapısı*, Yayın-lanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1999.

KILIÇ, Selami: *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

KIZILTAN, Yılmaz: "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, Ankara 2006.

KORKMAZ, Cemil Hakan: *İttihat ve Terakki*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2013.

LEWIS, Bernard: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Çev. Boğaç Babür Tuna, Ankara 2014.

ÖNAL, Recep: "Antropo-Teolojik Açından 'İrtica' ve 'Mürteci' Kavramları Üzerine Sosyo-Politik İçerikli Semantik Bir Yaklaşım", *Usul İslam Araştırmaları*, Cilt: 19, Sayı: 19, Haziran 2013.

ÖZBEK, Sevdâ: *Darbeler ve Bâb-ı Ali Baskını*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

SARI, Mehmet Ali: "Türkiye'de Pozitivizm Ve İlk Yansımaları", *Turkish Studies*, Cilt: 10/14, Sonbahar, Ankara 2015.

SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban: "İrtica", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 22, TDV Yayınları, Ankara 2000.

TEKİNSOY, Yunus Emre: *Balkan Harpleri Esnasında Osmanlı Kamuoyu (1912-1913)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

_____ : "Balkan Savaşları'nda Propaganda Unsuru Olarak Kadın ve Kadın Fotoğrafları", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, Cilt: 2, Editör: Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016.

_____ : "II. Meşrutiyet İttihat Ve Terakki Dönemleri Dış Politika", *Türk Dış Politikası (1830-1989)*, Ed. Serkan Kekevi vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2017.

TEVFİK, Ebuzziya: *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Çev. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.

TUNAYA, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 5. Baskı, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

TÜRKMEN, Zekeriya: "Makedonya Meselesi ve Osmanlı Ordusunun Makedonya Bölgesinde Eşkıya İle Mücadelesi", *Dokuzuncu Askerî Tarih Bildirileri Semineri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.

UÇAROL, Rifat: *Siyasi Tarih (1789-2012)*, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 1994.

UYAR, Mesut - EDWARD, J. Erickson: *Osmanlı Askerî Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2017.

UYŞAL, Mustafa Ali: "23 Şubat 1880 Tarihli New York Herald Gazetesine Göre Abdülaziz Cinayetine Bir Bakış", *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 15, Haziran 2018.

YİĞİT, Yücel: *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Polis Akademisi Yayınları, 2. Basım, Ankara 2017.

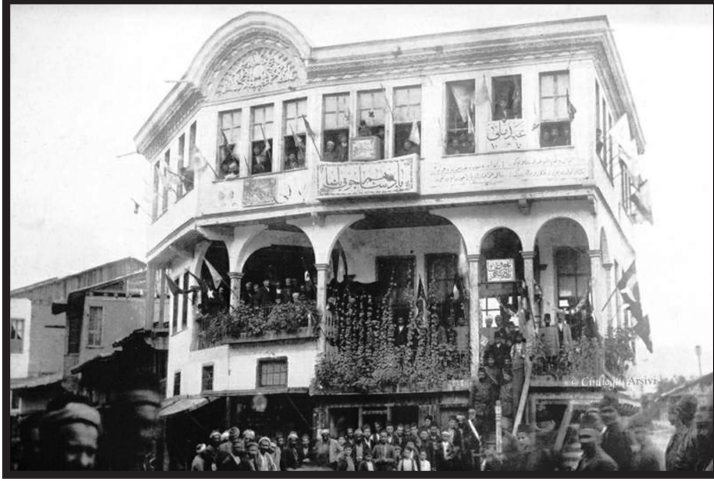
YÜCEL, Doğanhan Murat: "Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Hürriyet Kavramının Çözümlemesi", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / KAÜSBED*, Sayı: 19, Bahar 2017.

YÜCEL, Yaşar: *Kitab-ı Müstetab - Kitabı Mesalihi'l Müslimin ve Menafi'i'l Mü'minin - Hırzül Mülük*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

1876 Tarihli Kanun-i Esasi, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1876.aspx>, (e.t. 10.09.2019).

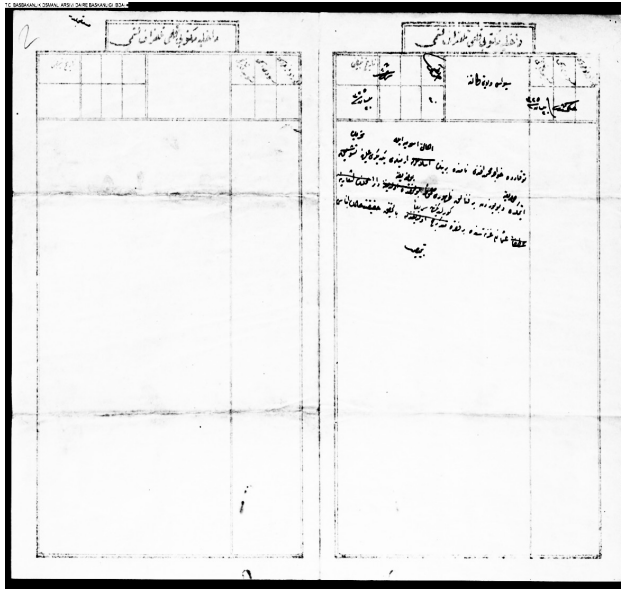
Ekler:

Ek-1:

İkinci Meşrutiyet'in ilanı münasebetiyle kutlanan 10 Temmuz tarihli "İyd-i Milli" esnasında Tokat İttihat ve Terakki Kulübü merkezi olarak kullanılan Yüksek Kahve'den bir görünüm. (Cintioğlu Arşivi)

Ek-2:

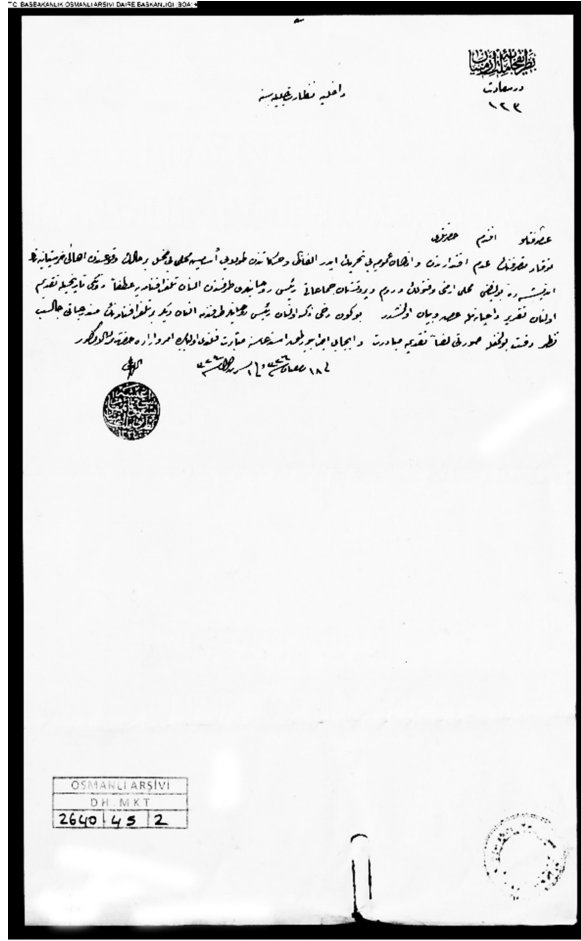
Dâhiliye Mektubi Kalemî Telgraf Kısmından Sivas Vilayeti Vekâletine Giden Telgraf

Tokad'da Hoca Mehmed Efendi namında birinin ahaliyi İslamiye ile Ermenilerin yekdiğeri aleyhine tahrik itmekte olduğuna ve bu yüzden bir fenalık zuhuru melhus bulunduğu dair Osmanlı Gazetesi'nde bir fıkra görüldüğünden seriyan bit tahkik hakikat-i hâlin inbası.

20 Nisan 325

(BOA, DH. MKT. 2800-24-1)

Ek-3:

Patrikhâne-i Millet-i Ermeniyân

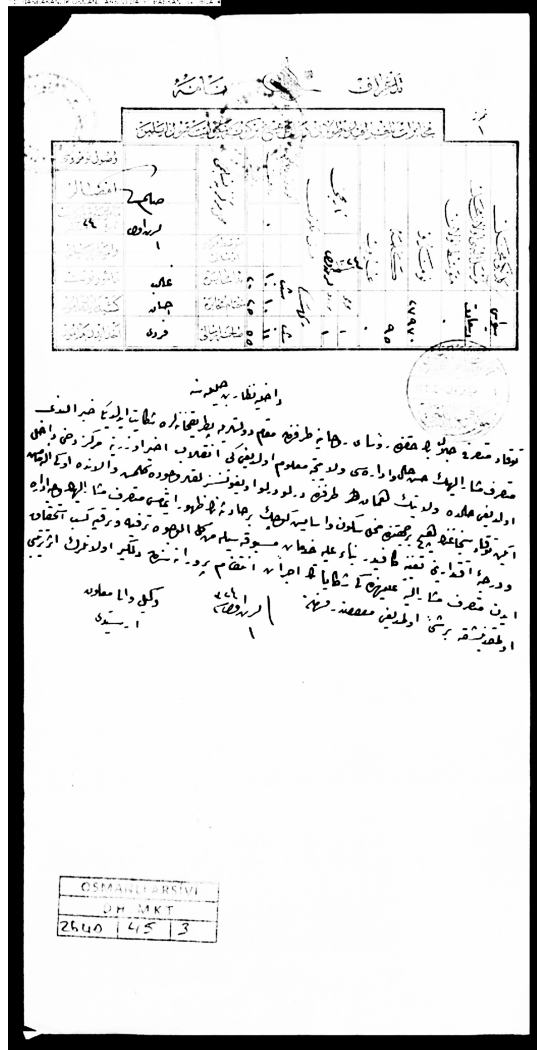
Dersaadet 123
Dâhiliye Nezâreti

Tokat Mutasarıfının adem-i iktidarından ve ezhân-ı umûmiyeyi tahrik eder. Elfazı ve harekâtından dolayı asayiş-i mahalliyi muhal bir hal'in vukuundan ahaliyi Hıristiyan-înin endişede bulunduğu mahalli Ermeni, Katolik, Rum ve Protestan cemaati reis-i ruhanileri tarafından alınan telgrafnâmeyi atfen dünki tarihiyle takdim olunan takrir-i daiyânemle arz ve beyan olunmuştur. Bugün dahi zikrolunan reis-i ruhanileri tarafından alınan diğer bir telgrafnâmenin münderecatı celb-i nazarı dikkat bulunmakla sureti leffen takdim-i mübaderet ve icabı icra buyrulmak istidasına mübaşeret kilindi. Ol babda emrû irade hazreti men-lehül emrindir.

18 Ramazan sene 326, 1 Teşrinievvel sene 324

(BOA, DH.MKT., 2640-45-2)

Ek-4:

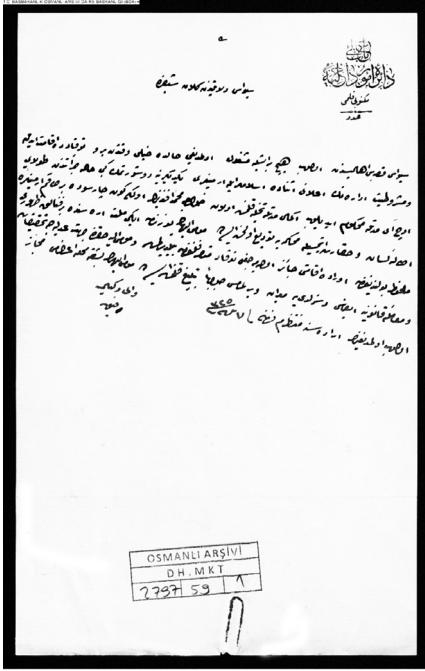
DH.MKT.02640.00045.003

Dâhiliye Nezâreti Celilesine

Tokat Mutasarrıfı Celal Bey hakkında rüesa-yı ruhâniye tarafından makam-ı devletleriyle patrikhanelere şikâyet edildiği haber alındı. Mutasarrıf-ı müşarû'n-ileyhin hüsn-ü-hal ve idaresi vilayetçe malum olduğu gibi inkılâb-ı ahir üzerine merkez dahil olduğu halde vilâyetin heman her tarafında dürlü dürlü uygunsuzluklar vücuda gelmiş ve alanda önü alınmamış iken Tokat Sancağının hiçbir cihetinde mahallî sükun ve asayiş küçük bir hadisenin zuhur itmemesi mutassarrıf-ı müşar-ün-ileyhin vech-i idare ve derece-i iktidarının tayine kafidir. Binaenaleyh hidemâd-ı mesbukasıyla minkül-i vücuh terfiye ve terakkiye kesb-i istihkak iden mutassarrıf-ı müşarû'n-ileyh aleyhindeki şikâyatın ücret-i intizam perverânesinin dilgir olanların eser-i tertibi olmaktan başka bir şey olmadığı muktezâsından ferman.

Vekil-i Vali-i Muavin
Arısdi

Sene 1 Kanun-ı evvel 324 (BOA, DH.MKT., 2640-45-3).

DH.MKT.02797.00059.001

Ek-5:

Sivaslı olup Tokat'ta ikamet eden ve Ermenilerle İslam ahaliyi birbirine düşürmekten mahkemeye çıkarılan Hoca Mehmed Efendi hakkında adliyece verilecek kararın uygulanması ile ilgili belge.

(BOA, DH.MKT., 2797-59-1)

Ek-6:

Hoca Mehmed Efendi efrâd-ı ailesi üçtür. Zevcesi Aysel, mahdümü Mehmed, kerimesi Hadice. Mehmed üç yaşında Hadice iki yaşındadır. Hiç Dersaadet'e gelmemiştir. Hiçbir taraftan maaşları yoktur. Yevmiye almakta olan ailesinden Sinob'a giden kimse yoktur. Bu ma-iyleh bundan bir sene mukaddem Sinob'a nefy olunmuştur. 31 Mart Vaka'sından beri bu adam muhtelif mahallere nakil edilip en son Sinob'a nakledildiğinden ayrıca muhasebe edildi.

(BOA, DH.EUM.MH, 88-21.)

